

GÈNERE EPISTOLAR AL *TIRANT LO BLANC*: LLETRES D'AMOR I DE GUERRA¹

A l'edat mitjana tot estava codificat, des de les fórmules dels matrimonis secrets a les paraules que hom havia de pronunciar en ser adobat a cavaller o, fins i tot, en estar a punt de morir. Així, una novel·la tan àmplia i enciclopèdica com el *Tirant* té inclosa, evidentment, una gran diversitat de registres formularis. Aquests registres són esquemes estructurals, idees i frases establertes que, a l'època, passaven d'uns autors a altres i que servien com a model per a aquells que volgueren usar eixe format en una situació determinada.

En les narracions cavalleresques s'usaven molts formalismes perquè seguir un o altre patró preestablert era necessari a l'hora d'escriure una obra. En aquest sentit, i segons el que sabem per la lectura del *Tirant* i pel que ha assenyalat la crítica, Martorell no en va ser una excepció (Riquer/Vargas Llosa 1990: 10):

El complicado ceremonial que las costumbres de la caballería habían establecido para los duelos, con sus locuaces preliminares de carteles de desafío y cartas de batalla, y las bizantinas negociaciones sobre el lugar y condiciones del combate y el nombre y rango de los jueces, ofrecían un asidero privilegiado para esa *pasión por las formas*² [...].

L'objectiu de la nostra comunicació consisteix a reflexionar sobre la gran diversitat de registres formularis existents al *Tirant lo Blanc*, i, sobretot, fixar-nos en les epístoles que apareixen a la novel·la. Com que hi ha epístoles de diferent temàtica, concentrarem la nostra atenció en les lletres de batalla i en les cartes d'amor perquè són les més abundants i les que tenen una major consistència com a conjunts.

Al *Tirant lo Blanc*, com és habitual en la narrativa cavalleresca, les empreses guerreres protagonitzades per Tirant s'entrellacen amb els episodis corte-

1. Aquest treball s'ha fet en el marc del projecte de recerca FFI2008-00826, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació del Govern d'Espanya, i s'ha beneficiat de l'ajuda complementària ACOMP/2009/162 de la Generalitat Valenciana.

2. La cursiva és meua.

sans i les escenes d'amor. I, fent un paral·lelisme, hem diferenciat dos macrotipus de lletres a la novel·la: les lletres de batalla, que tenen relació amb la part bèl·lica de la història, i les lletres d'amor, relacionades amb els afers amorosos existents entre els personatges.

Les epístoles del *Tirant* aportaven al lector d'aquella època tota una antologia de models pràctics que podia copiar o imitar si volia assimilar l'estil i les fórmules més usuals del gènere. És a dir, que a banda de tindre una funció lúdica i literària, tenen una funció docent, ja que l'autor mostrava als lectors com calia usar un model o altre.

En analitzar aquestes epístoles, buscarem sobretot descobrir quina és la funcionalitat de cadascuna d'elles, si comparteix amb la resta de la mateixa temàtica un patró estructural comú i també parlarem breument de les fonts conegudes que s'hi imiten, qüestió analitzada ja per la crítica i que revisarem sense aprofundir-hi.

I. LLETRES DE BATALLA

Les lletres de batalla existien realment a l'edat mitjana; eren cartes usades pels cavallers per a declarar la seua voluntat de combat personal amb un altre cavaller.

Al *Tirant* trobem sis lletres de batalla i totes, tret de la primera, estan relacionades directament amb el personatge protagonista, ja que o li les envien a Tirant o és ell qui les contesta. Fixem-nos en un fet curiós: mai no és Tirant qui inicia una batalla. Ell és l'heroi indiscutible i combat amb qui li ho demana, com han de fer els cavallers, però no incita ningú. No és un personatge bregós, sinó que en una primera part de la novel·la lluita per tindre fama i honor i ser un gran cavaller, i després es ceneix a fer de capità de l'exèrcit grec i procurar vèncer els moros mentre intenta conquerir el cor de Carmesina. Fins i tot quan el rei d'Egipte el repta a una batalla a mort, la rebutja perquè sap que és una trampa, però se les enginya per a demostrar que no ho fa per por ni per deshonra, sinó perquè sap que els moros no respectaran cap pacte i el mataran si venç el rei d'Egipte.

Cal afegir també que, al *Tirant*, les lletres de batalla que els cavallers envien són totes usades per a desafiar el receptor a una batalla a ultrança, és a dir, a un enfrontament a vida o mort supervisat per un jutge imparcial que acostuma a ser el rei o un gran senyor feudal.

A continuació incorporarem un llistat numerat³ de les sis lletres de batalla que hi ha al *Tirant* amb una breu explicació de l'argument de cadascuna:

3. Aquesta enumeració ens aprofitarà després a l'hora de comentar les peculiaritats de cada carta.

- I.1. «Letra de batalla tramesa per lo rey de la Gran Canària al rey de Anglaterra» (Hauf 2005: 107). El rei de la Gran Canària repta el rei d'Anglaterra a un combat a camp clos entre ambdós per solucionar el conflicte del setge de l'illa per part dels moros.
- I.2. «Letra de batalla tramesa per lo senyor de les Viles-Ermes a Tirant lo Blanch» (Hauf 2005: 254). El senyor de les Viles-Ermes desafia Tirant a un combat a mort perquè li exigeix que li done el fermall que la bella Agnès havia entregat a Tirant.
- I.3. «Letra de batalla tramesa per Kirielayson de Muntalbà a TLB» (Hauf 2005: 307). Quirielayson de Muntalbà repta Tirant a un combat «a camp clos a tota ultrança» perquè l'acusa d'haver mort traïdorament el seu senyor i els reis de Frisa i Apollònia.
- I.4. «Resposta de la letra de batalla per TLB» (Hauf 2005: 314). Tirant contesta la lletra de batalla de Quirielayson de Muntalbà i accepta la batalla a tota ultrança.
- I.5. «Letra de batalla tramesa per lo rey de Egipte a TLB» (Hauf 2005: 645). El rei d'Egipte repta Tirant a una batalla a tota ultrança per a la qual els moros han ordit el pla que si guanya Tirant l'assassinaran. El rei d'Egipte posa com a excusa per a reptar Tirant que és el «major capità dels cristians» i li havia promés en un vot a la seua senyora que venceria al més gran capità dels cristians.
- I.6. «Resposta a la letra de batalla del Rey de Egipte per lo capità Tirant» (Hauf 2005: 650, 651). Tirant respon la letra de batalla del rei d'Egipte i evita hàbilment el combat perquè no vol caure en el parany que sap que els moros li han preparat.

Totes les lletres de batalla que apareixen al *Tirant* tenen una estructura similar: primer es posa el destinatari a qui va dirigida la carta, després es presenta qui l'envia, qui, a continuació, repta el destinatari a combatre i posa les condicions del combat o deixa que siga el contrincant qui les trie (armament que empraran, qui farà de jutge, si el combat serà a peu o a cavall, etc.). Per últim, sempre hi ha una fórmula de comiat i la signatura de l'emissor.

Si ens fixem detalladament en cada carta, la primera i la quarta són les més prototípiques, sobretot la primera, que segueix fil per randa l'esquema genèric que hem apuntat adés. Si continuem amb les característiques comunes d'aquestes cartes, cal destacar diferents elements que tractarem tot seguit.

Emprar acusacions, malediccions, insults, etc. és un fet bastant estès a les lletres de batalla tirantianes. N'hi ha exemples en cinc de les sis cartes: segona carta, el senyor de les Viles-Ermes acusa Tirant d'haver destruït la «sanch militar»; tercera carta, Quirielayson insulta Tirant («més cruel que leó famejant, falsificador y scampador de la sanch real» i «vós sou desigual cavaller e, per més propi parlar, traïdor, falsificat en armes y en tot lo que de honor és»);

quarta carta, Tirant acusa Quirielayson de mentider; cinquena carta, provocacions del rei d'Egipte a Tirant («e provaré ma veritat públicament ab les mies mans, [...] com la donzella de qui só sia en major grau de bellea e de virtuts de linatge acompanyada que la tua. E lo teu cap, com a vençut, trametré en present a la sua senyoria»); sisena carta, Tirant acusa el rei d'Egipte de mentider i es defensa de les acusacions que aquest li llança.

De la mateixa manera, les amenaces d'un cavaller a altre són molt usuals. De les més ferotges són les que es dediquen Tirant i Quirielayson de Muntalbà: tercera carta, Quirielayson amenaça Tirant, li diu que si no accepta combatre contra ell, pregonarà per totes les corts que Tirant és un traïdor que ha mort dos reis i el penjarà cap per avall tal com es fa amb els traïdors; quarta carta, Tirant amenaça Quirielayson.

Un altre component comú que apareix en quasi totes les cartes és un símbol de veracitat que el cavaller emissor de la carta posa perquè el contrincant sàpia que es tracta d'una lletra de batalla autèntica. La fórmula usada és sempre la mateixa: «scrit de mà mia e sagellat ab lo sagell secret de mes armes» (segona carta); «scrita e sotscrita de la mia mà, sagellada de mes armes pròpies e partida per A. B. C.» (tercera carta) o «sotscrita de la mia mà, ab lo sagell de les mies armes enpremtada, partida per A. B. C.» (quarta carta).

Una de les finalitats principals d'intercanviar-se dos enemics lletres de batalla, a banda de triar com lluitaran, és la designació d'un jutge imparcial que controle el combat a ultrança. En canvi, al *Tirant* només tres de les sis cartes fan referència a aquest fet: la tercera carta («staré a relació de Flor de Cavalleria, rey d'armes»), i la cinquena i la sisena, en què Tirant i el rei d'Egipte intenten trobar un jutge imparcial per al seu combat, però Tirant diu que és impossible trobar-ne cap i que per això no han de combatre.

De les sis lletres de batalla que analitzem, dos corresponen a la resposta de Tirant a una carta que li han enviat a ell (cartes quarta i sisena). És curiós observar com Tirant contesta les cartes explicant de qui ha rebut la carta, com és aquesta i donant a entendre que l'ha compresa. A banda, a les cartes que s'intercanvia Tirant amb el rei d'Egipte hi ha sempre una explicació de com li han de respondre a l'emissor o com contesta el receptor (a través d'Egipte, trompeta del rei d'Egipte).

Un tòpic en la retòrica de les lletres de batalla que és molt recurrent i també el trobem a les cartes que analitzem hui és el de la invocació o submissió a l'ajuda celestial, que és la clau de la prova o «judici de Déu», que atorga la victòria a qui té la raó i diu la veritat. Aquest tòpic apareix a la quarta carta («amb l'ajuda de Déu» accepta combatre contra Quirielayson) i a la cinquena (amb maldat i traïció Tirant ha atacat el camp dels moros, per això el rei d'Egipte el vencerà perquè «Déu omnipotent no permetrà que tan leig crim com és aquest reste en lo món inponit»).

Per últim, hem de comentar també que el fet de posar la data al final de la

lletra de batalla és bastant habitual en el gènere i així ho corroborem amb els exemples del *Tirant*, encara que la primera i segona cartes no porten lloc ni data.

Les lletres de batalla del *Tirant*, de vegades, estan directament relacionades amb l'experiència personal de Martorell perquè inclogué a l'obra epístoles que utilitzà ell mateix a la vida real. Això interpretà la crítica i Hauf ho sintetitzà a la seua edició crítica de la novel·la. La tercera carta es pot comparar amb una de les que envià Martorell a Gonçalbo d'Íxer, comanador de Muntalbà (Hauf 2005: 307); a la quarta i la cinquena, Martorell té presents les cartes que s'intercanvià amb Joan de Monpalau, el suposat seductor de la seua germana Damiata (Hauf 2005: 317 i 646).

II. LLETRES D'AMOR

Fins ara hem parlat de les lletres de batalla, que eren un grup molt homogeni i que seguien un mateix patró estructural. El cas de les lletres d'amor del *Tirant* és diferent. Encara que tinguen un grau de formalisme i retoricitat semblant entre elles i equiparable al de les lletres de batalla, són més heterogènies.

Enumerem a continuació les lletres d'amor que apareixen al *Tirant* per a tindre present de què parlem:

- II.1. «Nota d'amor d'un cavaller a la bella Agnès» (Hauf 2005: 290). Un cavaller que amaga la seua identitat, envia una breu nota a la bella Agnès per a elogiar-la i lloar també de pas les altres tres donzelles que van amb ella.
- II.2. «L'albarà que féu Stephania de Macedònia a Diafebus» (Hauf 2005: 636). En aquest albarà Estefania pren la iniciativa respecte a la seua relació amb Diafebus i li proposa matrimoni secret.
- II.3. «Letra tramesa per Stephania a Diafebus» (Hauf 2005: 684). Estefania de Macedònia pregunta a Diafebus si encara és viu, ja que ha sentit dir que és mort, i li suplica que, si no ha mort, vaja de seguida a veure-la.
- II.4. «Salconduit que fa la Princesa al capità Tirant» (Hauf 2005: 691). Carmesina escriu a Tirant un salconduit perquè pugui anar a visitar-la. Ella dóna a entendre al cavaller que no necessita el salconduit, però, així i tot, li'l fa.
- II.5. «Letra tramesa per Stephania al Gran Conestable» (Hauf 2005: 781). Estefania acusa Diafebus de fer-li poc cas. Sospita que pot estar amb una altra dona i, indirectament, li pregunta si és així o no.
- II.6. «Resposta feta per lo Conestable a la letra d'Estefania» (Hauf 2005: 783). Diafebus respon la carta d'Estefania i li diu que no estima cap altra dona que no siga ella. A més, li recorda nits que han passat junts i frases amoroses que s'han dit.

- II.7. «Letra tramesa per Tirant a la Princesa» (Hauf 2005: 938). Tirant escriu a Carmesina per a lloar-la, dir-li que l'estima i demanar-li perdó per haver-se colat a la seua habitació i haver-la tocada nua sense el seu permís. Es justifica dient que està totalment enamorat d'ella.
- II.8. «Rèplica que fa Plaerdemavida a la Princesa» (Hauf 2005: 942). Plaerdemavida llig i interpreta a Carmesina una carta d'amor que Tirant li envia.
- II.9. «Resposta feta per la Princesa a la letra de Tirant» (Hauf 2005: 943). Carmesina està enfadada amb Tirant perquè ha entrat d'amagat a la seua habitació i al seu llit. Li diu que s'ha equivocat i que no vol saber res d'ell, ja que «el qui erra pena mereix».
- II.10. «Rèplica que Tirant fa a la Princesa» (Hauf 2005: 946). Tirant respon immediatament a Carmesina. Confia que ella no ignorarà els serveis que ell li presta i que el perdonarà. A banda, afeg també que està a la seua total disposició: «no'm trobe disposat sinó en seguir tot ço que per vostra selcítut manat me serà».
- II.11. «Letra tramesa per Tirant a la Princesa» (Hauf 2005: 1324). Tirant, a punt de rematar la conquesta de les terres nord-africanes i de tornar a l'Imperi Grec, escriu a Carmesina per a explicar-li que durant el temps en què no ha sabut res d'ell, ha estat captiu a l'Àfrica, però que la continua estimant.
- II.12. «Letra tramesa per la Princesa a Tirant lo Blanch» (Hauf 2005: 1332-1333). Carmesina escriu a Tirant després de saber que segueix viu; li reclama que abandone l'Àfrica, torne a Constantinoble i salve l'Imperi dels moros. A més, aprofita per recordar-li que la seua virginitat i la corona de l'Imperi l'esperen.
- II.13. «Breu comiat tramés per Tirant a la sua Princesa» (Hauf 2005: 1491). Tirant és a punt de morir i escriu a Carmesina una emotiva carta per acomiadar-se d'ella, dir-li que l'estima i que no deixi de viure, perquè d'aquesta manera el seu amor mutu perviurà en ella.

Al *Tirant*, tret de l'excepció de la primera carta d'amor, la resta queden reservades només a dues parelles: Estefania i Diafebus i Tirant i Carmesina, que, a més, les empren únicament en moments crítics de les relacions de parella. Elles escriuen generalment per a recriminar o demanar alguna cosa a l'enamorat i els cavallers responen sempre reafirmant el seu amor per l'enamorada.

En el cas de Diafebus i Estefania, s'envien cartes que aprofiten per a consolidar la seua relació amorosa. Una volta establerta la parella, passen a un segon pla dins la novel·la i ja no se n'escriuran més.

Estefania escriu cartes a Diafebus en què empra l'emotivitat i el patetisme típic de les heroïnes clàssiques. És ella sempre qui inicia la correspondència i, de les tres lletres que envia a Diafebus, el cavaller només li'n con-

testa una, en què es defensa de l'acusació d'haver-li fet el salt i en la qual li diu que l'estima.

Quant a Tirant i Carmesina, hem de remarcar l'intercanvi epistolar de les cartes set, huit, nou i deu, que és on es veu més clarament la utilització d'un estil retòric i la imitació de models clàssics per part de Martorell. Tirant ha estat imprudent i ha entrat a l'habitació i al llit de Carmesina sense haver-li demanat permís. Per tant, ella es veu obligada a sermonejar-lo i refusar-lo, ja que és una donzella i això és el que se suposa que han de fer les dames davant una conducta moral reprovable per part del seu enamorat. Així, trobem en aquestes cartes tòpics amorosos com el serf d'amor (Hauf 2005: 946), lloances hiperbòliques de Tirant a Carmesina per demanar-li el perdó («absent de vós, tot recort que de vostres tants béns, que de la vostra gran singularitat, venir-li porien, lo fa plànyer e sospirar», Hauf 2005: 942) o rebutjos dràstics de Carmesina envers el cavaller per a deixar clara la seua posició («El qui erra pena mereix. E serà tal: que no ages cura de mi, que no la vull aver de tu», Hauf 2005: 943).

Malgrat tot, una de les cartes més interessants de la novel·la és la que adreça Estefania a Diafebus al capítol 147. En un moment determinat de la novel·la, Estefania de Macedònia diu a Diafebus que prenga possessió d'ella «de la cinta amunt» (Hauf 2005: 633) i això mateix fa el cavaller, però just quan li estava tocant les mamelles, troba una carta que la donzella portava amagada. És un albarà que Estefania adreça al seu enamorat i que pot ser considerat un document en què ella es lliura en matrimoni secret a Diafebus. Però el que més ens sorprén és l'estructura de la carta, que és una clara còpia del model de lletra que s'intercanviaven els cavallers.

Vegem com imita Estefania la lletra d'un cavaller: primer, es presenta; a continuació, promet prendre Diafebus com a espòs i afirma fer-ho lliurement i sense voluntat d'enganyar-lo; tot seguit, enumera els béns i títols que aporta al matrimoni i explica què passarà si no manté la seua paraula; finalment, remata la carta amb la signatura i un segell com a símbol de veracitat.

Si sintetitzem el que hem dit, el formularisme en les cartes d'amor del *Tirant* el trobem en la retoricitat de l'estil, en la utilització de tòpics de l'amor cortés com el serf d'amor (carta deu) o la mort per amor (cartes sis i tretze). A banda, cal afegir-hi la còpia de models i la reutilització de diferents fonts.

Martorell reaprofitava moltes fonts en les seues cartes d'amor. Hem de remarcar, sobretot, la influència de les *Heroides* d'Ovidi i de l'anomenada *novel·la sentimental*,⁴ en la qual els enamorats s'intercanviaven epístoles en què es revelen els seus sentiments. Encara que també hem de tindre present dues fonts romàniques fonamentals: el Corella de les *Proses mitològiques* i Juan Ro-

4. La novel·la sentimental és un subgènere literari històric que es desenvolupa entre el pre-renaixement del segle xv i el renaixement de la primera meitat del segle xvi. S'inclou dins del gènere èpic o narratiu, es compon en prosa amb versos intercalats, de vegades en forma epistolar, posseeix una temàtica amorosa i freqüentment segueix les normes de l'anomenat *amor cortés*.

drígueu del Padrón. Aquest tema, però, ja ha estat tractat per la crítica (Miralles 1991; Garriga 1991; Hauf 1993; Hauf 2005; Pujol 2003 [1997], etc.) i no el repetirem ací.

CONCLUSIÓ

En conclusió, el *Tirant lo Blanc* és una novel·la que, com passava habitualment a l'edat mitjana, té una gran diversitat de registres formularis que Martorell havia copiat d'autors anteriors i que, a la vegada, servia de model per a altres que volgueren assimilar un determinat estil per a imitar-lo després. En aquest sentit, en parlar de les lletres del *Tirant*, cal remarcar sobretot el seguiment de les estructures típiques d'aquest gènere concret, com es veu molt clarament en les lletres de batalla, i també la imitació dels models existents i el reaprofitament de moltes fonts, com passa en les cartes d'amor.

Pel que fa a les lletres de batalla, ha quedat clar que hi ha un mateix esquema estructural que totes segueixen. L'emissor escriu el nom i títols del cavaller a qui envia la carta; a continuació, es presenta ell mateix i repta el receptor a un combat. Tot seguit, explica com ha de ser el combat, és a dir, quines condicions posa perquè es celebre o, en canvi, deixa que siga el contrincant qui trie com lluitaran (armes defensives i ofensives, jutge, a cavall o a peu, etc.). Per últim, sempre hi ha una fórmula de comiat i la signatura de l'emissor.

A més, són totes cartes usades per a requerir un cavaller enemic a una batalla a tota ultrança; les amenaces i els insults d'un cavaller a un altre són sempre els mateixos (*mentider, traïdor*, etc.) i comparteixen tòpics com el del «judici de Déu», que significa que Déu dona la victòria només al cavaller que diu la veritat i és virtuós.

Quant a les lletres d'amor, trobem que només se n'escriuen dues parelles: Estefania i Diafebus i Tirant i Carmesina, que les aprofiten per a mantindre discussions amoroses que acaben sempre consolidant la relació. Cal subratllar la retoricitat de l'estil, la recreació de tòpics amorosos provinents de la tradició de l'amor cortés (serf d'amor i mort per amor, per exemple) i la reutilització de fonts i imitació de models.

Probablement, les lletres del *Tirant* no siguen imprescindibles per a seguir el fil narratiu de la novel·la, sinó que més aviat són usades per Martorell per a recrear-se en la retoricitat i fer ús del formalisme i dels esquemes prefixats a l'època per a cada model d'epístola.

MAGDALENA LLORCA SERRANO
Universitat d'Alacant, IIFV

BIBLIOGRAFIA

- Garriga 1991: Carles GARRIGA, «Caldesa i Carmesina, Roís de Corella plagiat en el *Tirant lo Blanc*», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes*, xxiii. *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 17-27.
- Hauf 1993: Albert G. HAUF, «Tres cartes d'amor: contribució a l'estudi del gènere epistolar en el *Tirant lo Blanc*», dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, 379-409.
- 2005: Albert G. HAUF (ed.), Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, València, Tirant lo Blanch.
- Miralles 1991: Carles MIRALLES, «Raons de Mirra en boca de Carmesina (Encara un altre plagi de Roís de Corella en el *Tirant lo Blanc*)», *Estudis de llengua i literatura catalanes*, xxiii. *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 5-16.
- Pujol 2003 [1997]: Josep PUJOL, «De Guido delle Colonne a l'Ovidi epistolar. Sobre el rendiment narratiu i retòric d'unes fonts del *Tirant lo Blanc*», ed. digital, Alacant, Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives [consulta en línia: <http://www.lluisvives.com/FichaObra.html?Ref=11465&portal=1>] (1a ed. dins *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, viii. *Lo gentil estil fa pus clara la sentència. De literatura i cultura a la València medieval*, ed. Tomàs Martínez, 1997, 133-174).
- Riquer / Vargas Llosa 1990: Martí DE RIQUER / Mario VARGAS LLOSA, *El combate imaginario. Las cartas de batalla de Joanot Martorell*, Barcelona, Sirmio.

